

ІЛЛОКУТИВНІ ТИПИ ПЕРФОРМАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

В.М. Шевченко (Харків)

Статтю присвячено аналізу перформативних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі. На ґрунті розмежування власне перформативних висловлень та метакомунікативно-перформативних висловлень встановлено їхні іллокутивні типи. Виявлено, що власне перформативні висловлення демонструють іллокутивну та перлокутивну специфіку, яка визначається реалізованим при цьому іллокутивним актом. Метакомунікативно-перформативні висловлення належать до фатичного іллокутивного типу, сутність якого полягає в намірі мовця підтримати мовленнєвий контакт з адресатом.

Ключові слова: власне перформативне висловлення, іллокутивний тип, метакомунікативно-перформативне висловлення, фатика.

Шевченко В.Н. Иллокутивные типы перформативных высказываний в немецкоязычном диалогическом дискурсе. Статья посвящена анализу перформативных речевых актов в немецкоязычном диалогическом дискурсе. На почве разграничения собственно перформативных высказываний и метакоммуникативно-перформативных высказываний установлено их иллокутивные типы. Обнаружено, что собственно перформативные высказывания демонстрируют иллокутивную и перлокутивную специфику, которая определяется реализованным при этом иллокутивным актом. Метакоммуникативно-перформативные высказывания принадлежат к фатическому иллокутивному типу, сущность которого заключается в намерении говорящего поддерживать речевой контакт с адресатом.

Ключевые слова: иллокутивный тип, метакоммуникативно-перформативное высказывание, собственно-перформативное высказывание, фатика.

Shevchenko V.M. Illocutive types of performative utterances in the German dialogical discourse. The article is devoted to performative speech acts in the German dialogical discourse. On the basis of differentiation of proper performative utterances and metacommunicative-performative utterances it was determined their illocutive types. The article finds out proper performative utterances demonstrated illocutive and perlocutive specifics that are defined with the realized illocutive act. Metacommunicative-performative utterances are related to the phatic illocutive type, the essence of that is speakers' intention to keep a communicative contact with an addressee.

Key words: illocutive type, metacommunicative-performative utterance, proper performative utterance, phatic.

З другої половини ХХ ст. центр уваги лінгвістів переноситься з мовної системи на мовленнєву діяльність, і розгляд мови з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми починає займати одне з провідних місць у лінгвістичній науці. Це спричиняє появу низки нових концепцій та теорій, зокрема теорії мовленнєвих актів, яка виникла на ґрунті виокремлення перформативних висловлень [8, с. 355–369; 5, с. 23–34; 14, с. 85–107; 9, с. 151–172; 10, с. 25–40] Найбільш вагомим здобутком теорії перформативності як відгалуження теорії

мовленнєвих актів вважаємо виокремлення метакомунікативної функції перформативів [3, с. 213–225; 4; 12; 13], яка дозволяє розмежувати власне перформативні й метакомунікативно-перформативні висловлення. Відсутність ґрунтовних досліджень у цьому напрямку обумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті – визначити іллокутивні типи власне перформативних і метакомунікативно-перформативних висловлень на матеріалі творів художньої літератури німецьких авторів XV–XVI ст.

і XX–XXI ст., персонажне мовлення яких наближене до розмовного.

Об'єктом дослідження виступають перформативні висловлення, предметом – їх історична динаміка в німецькомовному діалогічному дискурсі XV–XXI ст.

Термін „перформативне висловлення” (англ.: *performative utterance*, нім.: *performative Äußerung*) запроваджено основоположником теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном, який доводить існування таких висловлень, вимовляння яких і є здійсненням дії, протиставляючи їм інші – констативні, що є звичайними висловленнями, можуть бути істинними чи неістинними та лише стверджують чи описують події [5, с. 23–34]. Також перформатив характеризується як речення, що містить перформативну формулу в іллокутивно-вказуючій функції [11, с. 179] та є розповідним за структурою, але має „дивну властивість”, а саме: висловлення, у складі якого воно вживається, не описує відповідну дію, а рівнозначне здійсненню цієї дії [6, с. 19]. Тобто перформативне речення (від англ. *perform* – ‘виконувати’, ‘робити’, ‘здійснювати’) – це висловлення в процесі здійснення дії, що вводить істинну пропозицію, яка відповідає діям і намірам мовця.

Для класичних чи експліцитних (за Дж. Остіном) перформативних висловлень найсуттєвішою ознакою є наявність перформативного дієслова у 1-й особі однини теперішнього часу активного стану дійсного способу. Перформативне дієслово є основою перформативного висловлення, оскільки в його семантичній структурі є ознака мовленнєвого вираження комунікативної інтенції. Завдяки цьому перформативні висловлення чітко й однозначно виражають іллокутивну функцію, тобто комунікативну спрямованість висловлення, сприяючи зняттю іллокутивної неоднозначності. Тобто саме дієслово слугує водночас і змістом і метакомпонентом всього висловлення. Прикладами можуть слугувати:

(1) *Die Mesnerin spricht:*

«Heiliger Sant Stolprion, ich dank dir!

So gnädig hast geholfen mir,

gewährt mich hart betrühte Frau!

Morgn opfr ich den Hahn und Sponsau.»

(Hans Sachs, *der blind Mesner mit dem Pfarrer und seim Weib*, S. 256)

(2) *Horatius, der Alt spricht:*

«Ihr lieben Söhne alle drei,

steht treulich aneinander bei

und haltet aneinander Schutz!

Erretten helfft gemeinen Nutz,

auf daß ihn Alba nit verdrück!

Darzu wünsch ich euch allen Glück.»

(Hans Sachs, *die sechs Kämpfer*, S. 68)

Тут денотатом перформативного висловлення виявляється не відокремлена від висловлення позамова ситуація, яка в ньому описується, а саме та зміна стану речей, яка здійснюється завдяки даному висловленню, водночас з ним та не відокремлено від нього.

Лінгвопрагматичні властивості перформативних висловлень корелюють із іллокутивними типами мовленнєвих актів, які реалізуються з їхньою допомогою. Розмежовуємо мовленнєві акти різних іллокутивних типів у власне перформативному значенні (3) та мовленнєві акти перформативної форми, які виконують метакомунікативну функцію (4) [3, с. 213–225; 4; 12, с. 182; 13]:

(3) *Hermann Lötsch spricht:*

«Mein Heinz, bedenk dich doch auf morgen!

Schau! Da kommt unser Öheim Fritz.

Den wöll wir auch Rat fragen itzt.»

(Hans Sachs, *der Baurenknecht will zwo Frauen haben*, S. 341)

(4) *Der König spricht:*

«Horati, es wär unser Bitt:

wollst der Stadt Rom dein Söhn vergünnen,

und wenn sie diesen Kampf gewinnen,

wär dein Geschlecht ein ewig Ehr.»

(Hans Sachs, *die sechs Kämpfer*, S. 66)

Власне перформативні висловлення демонструють іллокутивну та перлокутивну специфіку, яка визначається реалізованим при цьому іллокутивним типом. Метакомунікативно-перформативні висловлення належать до фатичного іллокутивного типу, сутність якого полягає в намірі мовця підтримати мовленнєвий контакт з адресатом [3, с. 213–225].

А. Вежицька виокремлює певний клас метатекстових (метакомунікативних) дієслів. Завдяки цим дієсловом мовець вимовляє не саме твердження, а ніби надає коментар до основного тексту. У контексті 1-ї особи однини теперішнього часу

активного стану дійсного способу метатекстове дієслово є «чужорідним тілом» у складі висловлення, виступає завжди як «незаповнена рамка», є «ситуаційно плеонастичним», надлишковим, оскільки сама семантика метатекстового висловлення долучає зміст *я кажу, що р*, звідси ще одна назва таких дієслів – метаплеонастичні [1]:

(5) *Die Bäurin spricht:*

*«Ich bitt dich, mein herzlichster Mann,
nimm dies arm Weib zu Herberg an,
herberg sie diese Nacht durch Gott
und teil ihr mit dein Käs und Brot,
ein warme Stuben und ein Stroh –
wie wird sie sein so herzlich froh! –,
weil du doch sunst barmherzig bist.»*

(Hans Sachs, Frau Wahrheit will
niemand herbergen, S. 205)

За твердженням Дж. Урмсона, який виділив клас парентетичних дієслів, перформативні дієслова можуть вживатися як просто вставні слова. Формально вони задовольняють вимогам перформативного вживання, але при цьому дійсної перформативності в них немає [7, с. 216]:

(6) *Herman Dolhebt sein hendt auf und spricht:*

*«Ach, lieber herr, sol ich nit klagen?
Ich hab in dieser nacht verlorn:
Mein bach ist mir gestollen worn.
Ich bit euch, hab ich euer gunst,
Ir wölt durch euer schwarzte kunst
Den bachen dieb nöten und zwingen,
Mein bachen mir wider zu bringen.»*

(Hans Sachs, der gestohlene Schinken, S. 174)

(7) *Der farendt Schuler:*

*«So versprech ich dir gwiß nachmals:
Der teuffel kompt nicht in dein hauß,
Es sey denn sach, das du seyst drauß.»*

(Hans Sachs, der farendt Schuler
mit dem Teuffel-Pannen, S. 72–86)

М.Ю. Міхеєв називає такі випадки послабленими перформативами: «в них залишається тільки метатекст, або автокоментар мовця, але немає тієї соціально значущої дії, яка є необхідною в реальному перформативному висловленні» [3, с. 223]. Ці висловлення своїм вимовленням не створюють нової ситуації, в них мовець тільки пояснює, як слід сприймати його слова, не спираючись при цьому на якусь конвенціалізовану дію, яка дає змогу вва-

жати, що в них щось є окрім простого інформування.

Якщо порівняти частотність вживання метакомунікативно-перформативних висловлень в XV–XVI ст. і XX–XXI ст., то виявляється, що у сучасному німецькомовному дискурсі їх кількість збільшилася, наприклад:

(8) *«Aber wenn ich dir etwas raten darf: Schlag mich, denn eine andere Möglichkeit gibt es hier ein paar Gitter mehr.»* (Löhr, S. 10)

(9) *Müller: «Kein Schwein! Was haben Sie denn?»
Max: «Sie laufen ja!»*

Müller immer hin und her: «Das geht Sie nichts an, Sie! Ich frage: was bekommt hier der, der Hunger hat? Zeigen Sie mir keine Speisekarte! <...> Was haben Sie? Die Wahrheit!»

Max: «Ich muß erst nachsehen.»

(Horváth, zur schönen Aussicht, S. 242)

(10) *«Jemand, der heute Abend auf der Speisekarte stehen wird. Ich Sorge dafür. Spezialität des Hauses: südamerikanischer Papageientopf. Ich schwöre es!», rief Horst und zuckte zusammen, als die Schwester den kleinen Hautriß mit einem Desinfektionsmittel betupfte*

(Hardey, S. 83).

Що стосується власне перформативних висловлень, якісний склад їх іллокутивних типів не змінився: вони реалізують мовленнєві акти асертиви (11), квеситиви (3), директиви (12), комісиви (13), експресиви (14):

(11) *«Ich versichere Ihnen, die Stühle sind bequem», sagt er* (Schröder, S. 109)

(12) *«Ich möchte Sie um eine zweite Chance bitten.»* (Seghers, S. 137)

(13) *Das reizte die Kleine zum Widerspruch: «Was ich wirklich sehen will, das sehe ich auch. Da kann ich tausend Eide drauf schwören!»*

(Steinberg, S. 147).

(14) *«Nein, das geht nicht. Ich danke dir sehr für den Vorschlag. Wirklich, ich bin dir sehr dankbar.»*

(Nossack, S. 162)

Ці два типи перформативних висловлень – метакомунікативні та власне перформативні – розрізняються не тільки за іллокутивними ознаками, але й за перлокутивними. Перлокутивні особливості метакомунікативних висловлень полягають у тому,

що перлокутивною метою мовця є підтримання контакту з адресатом. Вони виступають в якості перлокутивних оптимізаторів, до яких відносимо такі засоби мови, метою котрих є посилення інтендованого та послаблення неінтендованого мовленнєвого впливу на партнера по спілкуванню [2, с. 61].

Перлокутивна специфіка мовленнєвих актів, що реалізується власне-перформативними висловленнями, визначається тим іллокутивним типом, який при цьому реалізується. Асертивні мовленнєві акти перформативної форми демонструють перлокутивну мету мовця вплинути на раціональну сферу адресата, змусити його повірити, що стан речей, який виражається, істинний.

Директивні мовленнєві акти перформативної форми передбачають перлокутивну мету мовця спонукання адресата до дії (12).

Квеситивні мовленнєві акти спонукують адресата до мовленнєвої дії (3).

Комісивні мовленнєві акти перформативної форми передбачають перлокутивну мету мовця запевнити адресата в своїй майбутній дії (13).

Експресивні мовленнєві акти перформативної форми характеризуються перлокутивною метою мовця вплинути на емоційну сферу адресата (14).

(15) *Brangel, die Hofjungfrau nimmt die Dukaten und spricht:*

*«Ach, durchlächtig gnädige Frau,
ich dank Eur gnadenreiche Schenk.
Eur Gnad nit anderst von mir denk
denn aller Treu und alles Guts!»*

(Hans Sachs, von der strengen Lieb Herr

Tristrant mit der schönen Königin Isalden, S. 24)

Підсумовуючи проведений аналіз, зазначимо, що розмежовуючи власне перформативні висловлення та метакомунікативно-перформативні висловлення, ми дійшли висновку, що останні не створюють нової ситуації, у них мовець тільки пояснює, як слід сприймати його слова, не опираючись при цьому на якусь конвенціалізовану дію, яка дозволяє вважати, що в цих висловленнях є щось окрім інформування. Таким чином, у основі перформативу обов'язково повинна бути соціально значуща дія, інакше висловлення не дотягне до перформативного, (виявляючись при цьому тільки метакомунікативним).

Порівняння частотності вживання метакомунікативно-перформативних висловлень у XV–XVI ст. і XX–XXI ст., дає змогу зробити висновок, що у сучасному німецькомовному дискурсі їх кількість збільшилася, якісний склад іллокутивних типів власне перформативних висловлень не змінився.

Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленні вивчення історичної динаміки встановлених типів перформативних висловлень з визначенням їхніх позицій в інтеракції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Метатекст в тексте / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Наука, 1978. – Вып. 8. – С. 402–421.
2. Криворучко С.И. Лингвопрагматические характеристики перлокутивных оптимизаторов (на материале немецкоязычного диалогического дискурса) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Криворучко Сергей Иванович. – Харьков, 2010. – 250 с.
3. Михеев М.Ю. Перформативное и метатекстовое высказывание (или чем можно испортить перформатив?) / М.Ю. Михеев // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М. : Наука, 1990. – С. 213–225.
4. Нагайчук В.В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке XVI–XX веков: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Нагайчук Валерия Валериевна. – К., 1993. – 175 с.
5. Остин Дж.Л. Перформативы – констативы / Дж.Л. Остин // Философия языка. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 23–34.
6. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. Референциальные аспекты семантики местоимений : монография / Е.В. Падучева; отв. ред. В.А. Успенский. – [5-е изд., испр.]. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 292 с.
7. Урмсон Дж.О. Парентетические глаголы / Дж.О. Урмсон // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 196–217.
8. Brandt M. Die performativen Äußerungen – eine empirische Studie / M. Brandt, G. Falkenberg, N. Fries, F. Liedtke [et al.] // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1990. – Bd. 43, Heft 3. – S. 355–369.
9. Fraser B. Verdeckte Performative Äußerungen / B. Fraser // Sprechakttheorie. Ein Reader / hrsg. und aus dem Engl. üb. von P. Kußmaul. – Wiesbaden : Athenaion, 1980. – S. 151–172.
10. Grewendorf G. How Performatives Don't Work / G. Grewendorf // Meggle G., Grewendorf G. (ed.) Speech Acts, Mind and Social Reality. Discussions with John R. Searle. – Dordrecht et al. :

Kluwer, 2002. – P. 25–40. 11. Liedtke F. Grammatik der Illokution: Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen / Frank Liedtke. – Tübingen : Narr, 1998. – 288 S. 12. Leech G. Principles of pragmatics / G. Leech. – N.Y. : Longman, 1983. – 250 p. 13. Meyer-Hermann R. Haben “performative Formeln” und/oder “performative Äußerungen” metakommunikative Funktion? / R. Meyer-Hermann // Frier W. (Hg.) Grundfragen der Textwissenschaft. – Amsterdam : Rodopi, 1979. – 323 S. 14. Searle J.R. How Performatives Work / J.R. Searle // Essays in Speech Act Theory. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 2001. – P. 85–107.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Hardey E. Vier Sterne für Vicky / E. Hardey. – Reutlingen : Ensslin, 1995. – 160 S. 2. Horvath Ö. v. Zur schönen Aussicht / Ö. v. Horvath // Spectaculum 18. – Fr. / M. : Suhrkamp, 1973. – S. 225–269. 3. Löhr R. Der Schachautomat / R. Löhr. – 3. Aufl. – München : Piper Verl., 2005. – 407 S. 4. Nossack H.E. Spätestens im November / H.E. Nossack. – Berlin : Suhrkamp, 1990. – 277 S. 5. Sachs H. Tristant und Isald / H. Sachs // Werke in zwei Bänden. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1972. – Bd. 2. – S. 7–56. 6. Sachs H. Der Baurenknecht will zwo Frauen haben / H. Sachs // Werke in zwei Bänden. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1972. – Bd. 2. – S. 341. 7. Sachs H. Der blind Mesner mit dem Pfarrer und seim Weib / H. Sachs // Werke in zwei Bänden. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1972. – Bd. 2. – S. 248. 8. Sachs H. Der fahrend Schuler mit dem Teuffel-Pannen / H. Sachs // Tübingen : Universitätsverlag, 1870–1908. – S. 72–86. 9. Sachs H. Die sechs Kämpfer. Stück in vier Akten / H. Sachs // Werke in zwei Bänden. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1972. – Bd. 2. – S. 57–85. 10. Sachs H. Frau Wahrheit will niemand herbergen / H. Sachs // Werke in zwei Bänden. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1972. – Bd. 2. – S. 205. 11. Seghers J. Die Braut im Schnee / J. Seghers. – Hamburg : Rowohlt Verl., 2005. – 478 S. 12. Schröder Schröder A. Das Kartenspiel / A. Schröder. – Fr. / M. : Schöffling, 2001. – 208 S. 13. Steinberg W. Der Hut des Kommissars / W. Steinberg. – Halle : Mitteldeutscher Verl., 1979. – 275 S.

REFERENCES

13. Meyer-Hermann, R. (1979). Haben “performative Formeln” und/oder “performative Äußerungen” metakommunikative Funktion? *Grundfragen der Textwissenschaft*. Amsterdam: Rodopi, 323 p.

14. Searle, J.R. (2001). How Performatives Work. *Essays in Speech Act Theory*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 85–107.

Brandt, M., Falkenberg, G., Fries, N. and Liedtke, F. (1990) Die performativen Äußerungen – eine empirische Studie. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*. 43(3), 355–369.

Fraser, B. (1980). Verdeckte Performative Äußerungen. *Sprechakttheorie. Ein Reader / hrsg. und aus dem Engl. üb. von P. Kußmaul*. Wiesbaden: Athenaion, 151–172.

Grewendorf, G. and Meggle, G. (2002). How Performatives Don't Work. *Speech Acts, Mind and Social Reality. Discussions with John R. Searle*. Dordrecht et al.: Kluwer, 25–40.

Krivoruchko, S.I. (2010). *Lingvopragsmaticheskie harakteristiki perlokutivnyh optimizatorov (na materiale nemeckojazychnogo dialogicheskogo diskursa)*. Diss. kand. philol. nauk [Lingvopragmatic characteristics of perlocutionary optimizers (based on German dialogical discourse) Dr. philol. sci. diss.]. Kharkiv, 250 p. (in Russian)

Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. N.Y.: Longman.

Liedtke, F. (1998). *Grammatik der Illokution: Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen*. Tübingen: Narr.

Miheev, M.J. (1990). Performativnoe i metatekstovoe vyskazyvanie (ili chem možno isportit' performativ?) [Performative and metatextual utterance]. *Logicheskij analiz jazyka. Protivorechivost' i anomal'nost' teksta – Logical language analysis. Contradictory and anomaly of the text*. Moscow, 213–225. (in Russian)

Nagajchuk, V.V. (1993). *Jevoljucija illokutivnyh glagolov v anglijskom jazyke XVI–XX vekov*. Diss. kandidata philol. nauk [Evolution of illocutive verbs in the English language of XVI–XX centuries. Dr. philol. sci. diss.]. Kyiv, 175 p. (in Russian)

Ostin, D.L. (2004). Performativy – konstativy. [Performatives – Constatives]. *Filosofija jazyka – Philosophy of language*. Moscow, 23–34. (in Russian)

Paducheva, E.V. (2008). *Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel'nost'ju. Referencial'nye aspekty semantiki mestoimenij*. [The statement and its relation to reality. Referential aspects of semantics of pronouns]. Moscow, 5, *LKI*, 292 p. (in Russian)

Urmson, D.O. (1985). Parenteticheskie glagoly [parenthetical verbs]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike – New in foreign linguistics*, 16, 196–216. (in Russian)

Vezhbičkaja, A. (1978). Metatekst v tekste [Metatext in the text]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike – New in foreign linguistics*, 8. (in Russian)